

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
Факультет дошкільної і початкової освіти
Кафедра початкової освіти

ДИПЛОМНА РОБОТА

УДК 373.2.064.1

з теми

**ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ І СІМ'Ї З
ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДНЬОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ**

Студентки: 2 курсу МАП групи

Галузі знань: 01 Педагогічна освіта

Спеціальності: 013 Початкова освіта

Шкути Ольги Миколаївни

Науковий керівник: доцент, канд. пед. наук Деснова І. С.

Національна шкала _____

Кількість балів: _____ Оцінка: _____ ECTS _____

Голова комісії _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

Члени комісії _____

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

(підпис) (ініціали, прізвище)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ЗАКЛАДУ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ І СІМ'Ї З ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ СЕРЕДЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	6
1.1. Сім'я як осередок первинного виховання дитини дошкільного віку.....	6
1.2. Особливості взаємодії вихователя з батьками дітей середнього дошкільного віку.....	16
1.1. Стан взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками дітей дошкільного віку.....	24
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВИХОВНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАТЬКІВ ДІТЕЙ СЕРЕДЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ	34
2.1. Опис експериментального дослідження.....	34
2.2. Дослідження рівня виховного потенціалу батьків дітей середнього дошкільного віку (за результатами констатувального експерименту).....	46
2.3. Педагогічні умови покращення якості взаємодії закладу дошкільної освіти з батьками з виховання дітей середнього дошкільного віку.....	52
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	66
ДОДАТКИ	72

ВСТУП

Модернізація системи дошкільної освіти, напрями якої визначено в Законі України «Про дошкільну освіту», спрямована на виховання дитини як особистості, здатної орієнтуватися в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовленої до життя та праці в суспільстві. У цьому процесі сім'я виступає важливим соціальним інститутом, що забезпечує розвиток кожної дитини. Саме сім'я закладає первинну систему соціальних настанов дитини, сприяє засвоєнню правил життя у суспільстві, усвідомленню культурних цінностей, розумінню інших людей.

Відомо, що в загальному розвитку людини період дошкільного дитинства відіграє особливу роль. Саме в дошкільному віці закладається підґрунтя її психічного, фізичного й соціального здоров'я. Повноцінний розвиток дитини можливий за сприятливих умов, що створюються батьками – першими й головними вихователями в житті дитини.

Аспекти дослідження особливостей виховання дитини в сім'ї відображено у працях А. Данилова, І. Дідук, О. Карамішевої, С. Михальської, Л. Омельченко та інших. За останні десятиліття уточнено структуру й функції сім'ї, механізми соціалізації та її взаємозв'язок із вихованням дитини (Л. Буніна, П. Лесгафт, О. Литвишко, С. Михальська, Н. Мозгальова, Л. Омельченко та інші). Відомо, що у загальному розвитку людини період дошкільного дитинства відіграє особливу роль. Унікальність цього періоду зумовлюється стрімкістю фізичного та психічного розвитку дитини, що потребує пильної уваги з боку педагогів, лікарів і особливо батьків.

Учені (І. Біла, Н. Ганжа, Т. Георгадзе, С. Івах, Н. Ковалевська, Ю. Косенко, та інші) наголошують, що вдосконаленню сімейного виховання значною мірою сприяє діяльність вихователя закладу дошкільної освіти, спрямована на підвищення рівня виховного потенціалу батьків. Дослідження у галузі взаємодії дошкільного навчального закладу та сім'ї здійснювали:

Т. Даніліна, Т. Жаровцева, С. Кампов та ін. Проте аналіз наукових праць із проблеми взаємодії закладу дошкільної освіти з сім'єю свідчить, що достатньо глибоко розроблено окремі її аспекти. Дослідження в Україні щодо взаємодії вихователів з батьками дітей середнього дошкільного віку є нечисленними, фрагментарними та не відображають системного бачення означеної проблеми у сучасних умовах.

Аналіз бібліографічних джерел підтверджує наявність існуючих суперечностей щодо взаємодії закладу дошкільної освіти з батьками дітей середнього дошкільного віку, як-от: між старими формами взаємодії з батьками дітей дошкільного віку і новими умовами життя, які потребують інтегративного підходу до залучення батьків у виховний процес; індивідуальними мінливими потребами кожної окремої сім'ї та консервативністю взаємодії з батьками у вирішенні переважно організаційних питань; між процесом засвоєння дітьми середнього дошкільного віку соціокультурного досвіду та рівнями виховного потенціалу батьків.

Актуальність дослідження, соціальна значущість і недостатнє її науково-теоретичне обґрунтування зумовили вибір теми нашого дослідження «Взаємодія закладу дошкільної освіти і сім'ї з виховання дітей середнього дошкільного віку».

Мета дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні педагогічних умов взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї з виховання дітей середнього дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї.

Предмет дослідження – педагогічні умови упровадження технології взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї з виховання дітей середнього дошкільного віку.

Відповідно до мети було визначено такі **завдання** дослідження:^[P]_[SEP]

1) проаналізувати проблему здійснення взаємодії закладу дошкільної освіти і сім'ї у психолого-педагогічній літературі;

2) схарактеризувати стан взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками дітей дошкільного віку;

3) здійснити діагностику рівня виховного потенціалу батьків дітей середнього дошкільного віку;

4) обґрунтувати педагогічні умови покращення якості взаємодії закладу дошкільної освіти з батьками з виховання дітей середнього дошкільного віку.

Методи дослідження: *теоретичні* – аналіз, синтез, систематизація, класифікація, порівняння, узагальнення (опрацювання теоретичних джерел із проблеми, опис процесу дослідження та узагальнення одержаних результатів) з метою систематизації теоретичних матеріалів з проблеми дослідження; *емпіричні* – анкетування, методи обробки та інтерпретація результатів дослідження, *статистичні* (якісний і кількісний аналіз результатів педагогічного експерименту).

Апробація результатів магістерської роботи відбулась на таких конференціях:

1. Шкута О., Проценко О. Організація виховних творчих ігор з дітьми молодшого шкільного віку у родині. Актуальні проблеми формування творчої особистості педагога в контексті наступності дошкільної та початкової освіти: збірник матеріалів V Міжнародної науково-практичної Інтернет-конференції (Вінниця, ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 22-23 квітня 2021 р.) / за ред. О. А. Голюк ; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, факультет дошкільної і початкової освіти імені Валентини Волошиної. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля, 2021. Вип. 10. С. 421-424.

Експериментальна база дослідження: дослідницько-експериментальна робота проводилась на базі ЗДО «Ромашка» міста Новодністровськ Чернівецької області та ЗДО «Сонечко» села Борівка Вінницької області. Дослідженням було охоплено 60 батьків дітей середнього дошкільного віку.

Структура роботи: дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (66 джерел). Загальний обсяг роботи становить 60 сторінок.

ВИСНОВКИ

Отже, відповідно до поставлених завдань дослідження ми зробили наступні висновки.

Сім'я є природним середовищем первинної соціалізації дитини дошкільного віку, джерелом її матеріальної та емоційної підтримки, засобом збереження і передання культурних цінностей від покоління до покоління. Вона виступає осередком первинного виховання дітей дошкільного віку, проте стан виховання дошкільників у сімейних умовах є незадовільним і потребує надання кваліфікованої педагогічної допомоги батькам, які виховують дітей дошкільного віку. Взаємодія являє собою спосіб організації спільної діяльності з родинами, яка здійснюється на основі соціальної перцепції за допомогою спілкування. Організація ефективної взаємодії педагогів і батьків є сьогодні одним із найважливіших завдань, що виникають перед колективами дошкільних установ.

Спілкування педагога з батьками вихованців має низку переваг: безпосередність контактів, можливість надати конкретну адресну допомогу, наявність «зворотного зв'язку» між вихователем і батьками. Якість взаємодії вихователів з батьками визначається єдністю прагнень та поглядів на освітній процес, спільно вироблена мета й освітні завдання, а також шляхи досягнення намічених результатів. Недоліки у спілкуванні вихователів з батьками виникають шляхом побудови взаємодії з батьками емпірично, стихійно, без опори на яку-небудь систему теоретично й експериментально обґрунтованих принципів відбору змісту і методів.

Дослідження стану взаємодії закладів дошкільної освіти з батьками дітей середнього дошкільного віку передбачало здійснення кількісного та якісного аналізу перспективно-календарного планування вихователів груп дошкільного віку за розділом «Робота з батьками».

Було проаналізовано 11 перспективно-календарний планів освітнього процесу вихователів груп дошкільного віку за розділом «Робота з батьками». Аналіз перспективно-календарного планування вихователями дітей п'ятого року життя здійснювався за такими критеріями: системність у плануванні

заходів з батьками та різноманітність їх тематики; змістовність та актуальність обраної тематики; напрям запланованих заходів (пізнавальний або розважальний). За допомогою контент-аналізу було зафіксовано, що вихователі груп дітей середнього дошкільного віку здійснювали взаємодію з батьками, використовуючи такі форми організації: відвідування дитини в умовах сім'ї, анкетування, батьківські збори, виставки, круглий стіл, скринька пропозицій, дитячі свята, день відкритих дверей. Проте вихователями планувалися бесіди, індивідуальні консультації, папки-пересувки. Здійснення аналізу планування вихователями консультацій відбувалось шляхом систематизації записів за такими рубриками: культурно-гігієнічні навички, режим дня, здоров'я дитини, поведінка дитини дошкільного віку, розвиток, навчання та виховання дитини, аспекти адаптації. Контент-аналізу підлягала також тематика планування та розробки теків-пересувок для батьків. Було зафіксовано планування вихователями теків-пересувок за такими рубриками: культурно-гігієнічні навички, правила безпеки, здоров'я дитини, поведінка дошкільника, розвиток, навчання й виховання дитини. Вважаємо, що плануючи взаємодію з батьками, вихователь повинен спиратися на аналіз конкретних умов, тобто на особливості віку дітей, індивідуальний склад вікової групи, рівень володіння навичками й уміннями тощо.

Базою експериментального дослідження виступили ЗДО «Ромашка» міста Новодністровськ Чернівецької області та ЗДО «Сонечко» села Борівка Вінницької області. До проведення експериментального дослідження було залучено 30 батьків дітей середнього дошкільного віку експериментальної групи (ЗДО «Ромашка»), та 30 батьків дітей середнього дошкільного віку контрольної групи (ЗДО «Сонечко»). Експериментальну групу (далі ЕГ) склали матері – 21 особа та татусі – 8 осіб. Контрольну групу (далі КГ) склали матері – 18 осіб та татусі – 12 осіб відповідно.

Згідно з результатами діагностичного обстеження високий рівень виховного потенціалу було виявлено у 13,3 % батьків експериментальної та 16,7 % контрольної групи. Батьки ЕГ (33,3 %) та 30,0 % КГ мали достатній

рівень сформованості виховного потенціалу. 43,3 % респондентів ЕГ та 40,0 % КГ мали середній рівень виховного потенціалу. Рівень виховного потенціалу «нижче за середній» було виявлено у 10,1 % батьків ЕГ та 13,3 % КГ. Результати констатувального етапу дослідження дали підстави оцінити стан виховного потенціалу батьків дітей середнього дошкільного віку як такий, що потребує подальшого вдосконалення.

Успішність покращення педагогічної обізнаності батьків дітей середнього дошкільного віку в умовах ЗДО залежить від ефективності створення необхідних педагогічних умов. З метою підвищення рівня виховного потенціалу батьків дітей середнього дошкільного віку у закладі дошкільної освіти повинні бути створені такі умови: підготовка вихователів груп дошкільного віку до підвищення рівня педагогічної обізнаності батьків; навчання батьків особливостям педагогічно ефективного виховання й розвитку дітей середнього дошкільного віку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверіна К. С., Канівець А. В. Психологічні механізми збереження виховного потенціалу сучасної сім'ї. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* 2016. № 48. С. 45-50.
2. Алексеєнко Т. Ф. Формування педагогічної культури сучасної молоді сім'ї: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1994. 148 с.
3. Ананьев Б. Г. Личность, субъект деятельности, индивидуальность. Проблемы возрастной и дифференциальной психологии. Москва: Директ-Медиа, 2008. 209 с.
4. Біла І. М. Виховний потенціал сім'ї. *Дошкільна освіта*. 2017. С. 219-222.
5. Буніна Л. М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в північній Ірландії: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2005. 19 с.
6. Буренко В. М. Андрагогічний підхід до професійної перепідготовки вчителя гуманітарного профілю: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2005. 24 с.
7. Бурлука О. В. Самоосвіта особистості як соціокультурне явище: автореф. дис. канд. філософ. наук: 17.00.01. Харків, 2005. 16 с.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 / Авт. і голов. ред. В. Т. Бусел Київ: Перун, 2004. 1425 с.
9. Вовк Л. П. Генезис пріоритетних тенденцій освіти дорослих в Україні (2 пол. ХІХ-20-ті роки ХХ ст.): автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 1996. 50 с.
10. Выготский Л. С. Проблема культурного развития ребенка. *Вестн. Моск. Ун-та. Сер 14. Психология*. 1991. № 4. С. 5-18.
11. Ганжа Н. Індивідуальні форми методичної роботи з педагогами дошкільного навчального закладу. *Дошкільна освіта*. 2010. № 3. С. 15-23.
12. Георгадзе Т. О. Виховний потенціал сім'ї. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «*Особистість, сім'я і суспільство: питання*

педагогіки та психології». Львів: ГО Львівська педагогічна спільнота, 2018. С. 131-138.

13. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / Голов. ред. С. Головка Київ: Либідь, 1997. 373 с.

14. Данилина Т. А. Взаимодействие дошкольных образовательных учреждений с семьей в микро- и макроструктуре: дис. ... кандидата пед. наук: 13.00.01. Москва, 2003. 212 с.

15. Данилов А. В. Социальный институт семьи как педагогическая проблема: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Санкт-Петербург, 2005. 22 с.

16. Дідук І. А. Взаємини між дітьми в сім'ї як чинник їх психосоціального розвитку: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. Київ, 2001. 17 с.

17. Довженко В. І. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо сучасного становища сімей в Україні та формування державної сімейної політики. *Український соціум*. 2004. № 3 (5). С. 124-130.

18. Дошкільна освіта: словник-довідник: понад 1000 термінів, понять та назв / упор. К. Л. Крутій, О. О. Фунтікова. Запоріжжя : ТОВ «ЛПКС» ЛТД, 2010. 324 с.

19. Енциклопедія Сучасної України / редкол. І. М. Дзюба (голова) та ін. Київ: Либідь, 2003. 872 с.

20. Жаровцева Т. Г. Особливості діяльності педагога дошкільної освіти в процесі взаємодії з сім'єю дитини. *Наукові праці. Серія «Педагогіка»*. 2006. Вип. 33. С. 99-103.

21. Збірник законодавчих і нормативних актів про дошкільну освіту / упоряд.: В. В. Бакуменко, К. Л. Крутій, Н. В. Погрібняк; М-во освіти і науки України та ін. 5-е вид., допов. і випр. Запоріжжя: ЛПКС, 2007. 354 с.

22. Івах С. М. Особливості педагогізації батьків дітей дошкільного віку. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2013. № 37. С. 285-289.

23. Кампов С. Співпраця сім'ї та дошкільного закладу у вихованні дітей. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота*. 2016. № 2. С. 93-96.

24. Карамішева О. Вплив сім'ї на емоційний розвиток дитини середнього дошкільного віку. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2019. № 2. С. 93-99.

25. Ковалевська Н. В. Професійна підготовка студентів факультетів дошкільної педагогіки до роботи у сім'ях: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.04. Київ, 2007. 21 с.

26. Козлова А. В. Работа ДОУ с семьей: диагностика, планирование, конспекты лекций, консультации, мониторинг. Москва: ТЦ Сфера, 2004. 112 с.

27. Косенко Ю. М. Система професійної підготовки кадрів дошкільної освіти: пріоритети ХХІ століття. Збірник наукових праць «*Формування професійної компетентності вихователя дошкільного навчального закладу в умовах глобалізації*». Херсон: 2009. С. 45-48.

28. Котирло, Т. В., Щербина Д. Освіта і просвіта батьків, членів родин. Дошкільне виховання. 2019. № 7. С. 156-162.

29. Кулюткин Ю. Н. Психологические проблемы образования взрослых. Вопросы психологии. 1989. № 2. С. 5-13.

30. Лемішка Д. М. Принципи взаємодії із батьками у команді психолого-педагогічного супроводу. Дошкільне виховання. 2021. № 3. С. 153-162.

31. Леонтьев А. Н. Избранные психологические произведения. В 2-х т. Москва: Педагогика, 1983. 320 с.

32. Лесгафт П. Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. Москва: Педагогика, 1991. 176 с.

33. Литвишко О. М. Соціалізація дітей дошкільного віку у сім'ї. Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький державний педагогічний ун-т імені Григорія Сковороди, 2017. С. 56-63.

34. Максименко С. Г. Соціально-виховний потенціал сучасної української сім'ї. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. С. 31-37.

35. Машовець М. А. Теоретичні засади формування готовності до педагогічної взаємодії з батьками у майбутніх вихователів. Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету *«Педагогічні науки»*. Бердянськ: БДПУ, 2005. № 2. С. 148-153.

36. Михальська С. А. Вплив сім'ї на формування особистості дитини. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія: Психологічні науки*. 2014. № 21. С. 22-28.

37. Мозгальова Н., Барановська І. Українські народні традиції як засіб виховання дітей дошкільного віку. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Сер.: Педагогічні науки*. 2017. № 15. С. 20-24.

38. Надтока Ю. О. Налагодження взаємодії з батьками в умовах сучасного розвитку суспільства. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Досвід роботи вихователя закладу дошкільної освіти: традиційні підходи та інновації». Ужгород: «Генезум», 2020. С. 383-389.

39. Новик І. М., Ткаченко К. О. Педагогічне просвітництво батьків. *Молодий вчений*. 2017. № 12. С. 417-420.

40. Овчарова Р. В. Психологическое сопровождение родительства. Москва: Изд-во Института психотерапии, 2003. 319 с.

41. Огієнко О. І. Андрагогічна модель навчання у професійному розвитку особистості в умовах трансформації освіти. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Серія: Психолого-педагогічні науки*. Ніжин: Ніжинський держ. ун-т ім. М. Гоголя, 2006. № 3. С. 36-39.

42. Омельченко Л. М. Психолого-педагогічні особливості соціалізації дошкільника в однодітних сім'ях. Збірник наукових статей Міжнародного освітнього форуму «Личность в едином образовательном пространстве». Запорозьє : ООО «ЛИПС» ЛТД, 2010. С. 147-150.

43. Пагута Т. І. Співробітництво вихователів дошкільних закладів із сім'єю по вихованню дошкільників в душі миру: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Київ: 1997. 24 с.

44. Педагогічний словник для молодих батьків / упоряд. Алексеєнко Т. Ф., Артемова Л. Ф. Київ: ДЦССМ, 2002. 348 с.

45. Песталоцци И. Г. Избранные педагогические сочинения: В 2 т. Москва: 1981. 416 с.

46. Поніманська Т. І. Дошкільна педагогіка: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ: «Академвидав», 2004. 456 с.

47. Рожко-Павлишин Т. А. Взаємодія з сім'єю – пріоритетний напрям діяльності закладу дошкільної освіти. Молодий вчений. 2008. № 11. С. 697-701.

48. Руденко Т. П. Молода сім'я в сучасній Україні: соціально-філософський аналіз: автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03. Київ, 2004. 20 с.

49. Семенова Н. Христина Лаврів, and Дарина Бондарук. Взаємодія дошкільного навчального закладу і сім'ї у вихованні особистості дитини дошкільного віку як психолого-педагогічна проблема. Дошкільне виховання. 2017. № 4. С. 89-94.

50. Свістунова Т. М. Андрагогічні принципи освіти батьків. *Науковий часопис*. 2004. Вип. 11. С. 43-49.

51. Сидорчик Ю. Р. Психологічні особливості взаємин в родині як чинник становлення життєвих перспектив майбутнього сім'янина: автореф. дис. канд. психол. Наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 19 с.

52. Сімейний кодекс України: офіційний текст. Київ: Кондор, 2018. 104 с.

53. Стаднік Н. В., Волинець Ю. О. Підготовка майбутніх фахівців дошкільної освіти до партнерської взаємодії з батьками вихованців. Народна освіта. 2018. № 2. С. 41-48.

54. Сухомлинський В. О. Вибрані твори В 5-ти томах. Т.3. Серце віддаю дітям. Народження громадянина. Лист до сина. Київ: Рад. школа, 1977. 670 с.

55. Терещенко І. О. Родинні збори в дитячому садку. Дошкільне виховання. 2007. № 2. С. 18-20.

56. Тимчук Л. І. Організаційно-педагогічні засади української освіти для дорослих: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Івано-Франківськ, 2005. 20 с.

57. Ткачова В. О. Стан і перспективи розвитку сім'ї в сучасному українському суспільстві (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. канд. філософ. наук: 09.00.03. Одеса, 2008. 22 с.

58. Федяєва В. Л. Сім'я, соціалізація дитини в сім'ї. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 51. Херсон: Видавництво ХДУ, 2009. 426 с.

59. Філософський словник соціальних термінів / під заг. ред. В. П. Андрущенко. 3-е вид., допов. Київ: Р.И.Ф., 2005. 669 с.

60. Хомишак О. Особливості батьківського виховання дитини в сім'ї. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи*. 2011. № 37. С. 225-230.

61. Шапар В. Б. Психологічний тлумачний словник / уклад. В. Б. Шапар. Харків: Прапор, 2004. 640 с.

62. Ярошинська О. О. Розвиток поглядів на інститут батьківства в історії української етнопедагогіки: автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2005. 20 с.

63. Gordon T. Parent Effectiveness Training Potter. Harmony, 2008. 203 p.

64. James M., Charles E. Handbook of Parent Training: Helping Parents Prevent and Solve Problem Behaviors, 2007. 167 p.

65. Cobb J. The Child: Infants and Children. Mountain View: Mayfield Publishing Company, 2021. 559 p.

66. O'reilly D. Conduct Disorder and Behavioural Parent Training: Research
And Practice 2005. 371 p.